

La terrisseria alt-medieval de Cabrera d'Anoia

JOSÉ I. PADILLA

El centre artesanal, que és objecte d'estudi en aquests últims anys, es troba situat a uns dos-cents metres al nord-oest de les edificacions del castell de Cabrera, sota la línia de cingles quasi verticals que formen els límits d'un potent sediment de travertí. El terreny és abrupte amb pronunciat pendent al vessant oriental, que descendeix ràpidament sobre el curs de l'Anoia.

La disposició dels estrats geològics i les seves especials característiques afavoreixen la formació de nombrosos abrics naturals en tota l'àrea, que van ser utilitzats per l'home en diverses ocasions des d'època prehistòrica, com en el proper Abric Romaní (Capellades). Aquestes formacions també haurien estat àmpliament utilitzades, com veurem més endavant, en època alt-medieval.

Tot i que és probable que l'ocupació de l'àrea en temps històrics pugui remuntar-se almenys a la segona meitat del segle X, és cert que la primera notícia documental referida a aquest lloc no apareix registrada fins al 1055, en una escriptura per la qual el bisbe de Barcelona ven el castell de Cabrera al seu nebot el bescomte Udaldar II. Si aquesta notícia demostra l'existència, aleshores, del castell, altres immediatament posteriors permeten confirmar que, a mitjan segle XI, aquest sector de la conca del riu Anoia es troba perfectament articulat en demarcacions castrals.

La compacta i coherent xarxa castral d'aquest territori ens fa suposar que les línies generals de l'organització de l'hàbitat i la seva distribució han d'estar suficientment consolidades per aquestes dates. La tendència a la concentració del poblament i la seva agrupació a l'ombra d'una fortificació, que es manifesta en moltes altres àrees dels territoris comtals, sembla tenir també el seu reflex fidel en aquest territori i particularment en el cas que ens ocupa. En aquest sentit, hem pogut comprovar l'existència d'un assentament, les restes del qual, gairebé imperceptibles, s'adapten a la topografia del lloc i es distribueixen, en un pla inferior, entorn a la plataforma sobre la qual s'erigeix la fortificació. Aquest hàbitat, probablement semiruprestre, l'entitat global del qual de mo-

ment desconeixem, ha de ser associat a l'element castral que el presideix i, sens dubte, a l'activitat artesanal que es desenvolupa en les seves proximitats.

De moment, l'àrea d'estudi queda restringida a un sector molt delimitat del conjunt, que sembla haver estat destinat quasi exclusivament a la instal·lació de les estructures i elements necessaris en la fabricació de la ceràmica.

1. ELS ANTECEDENTS

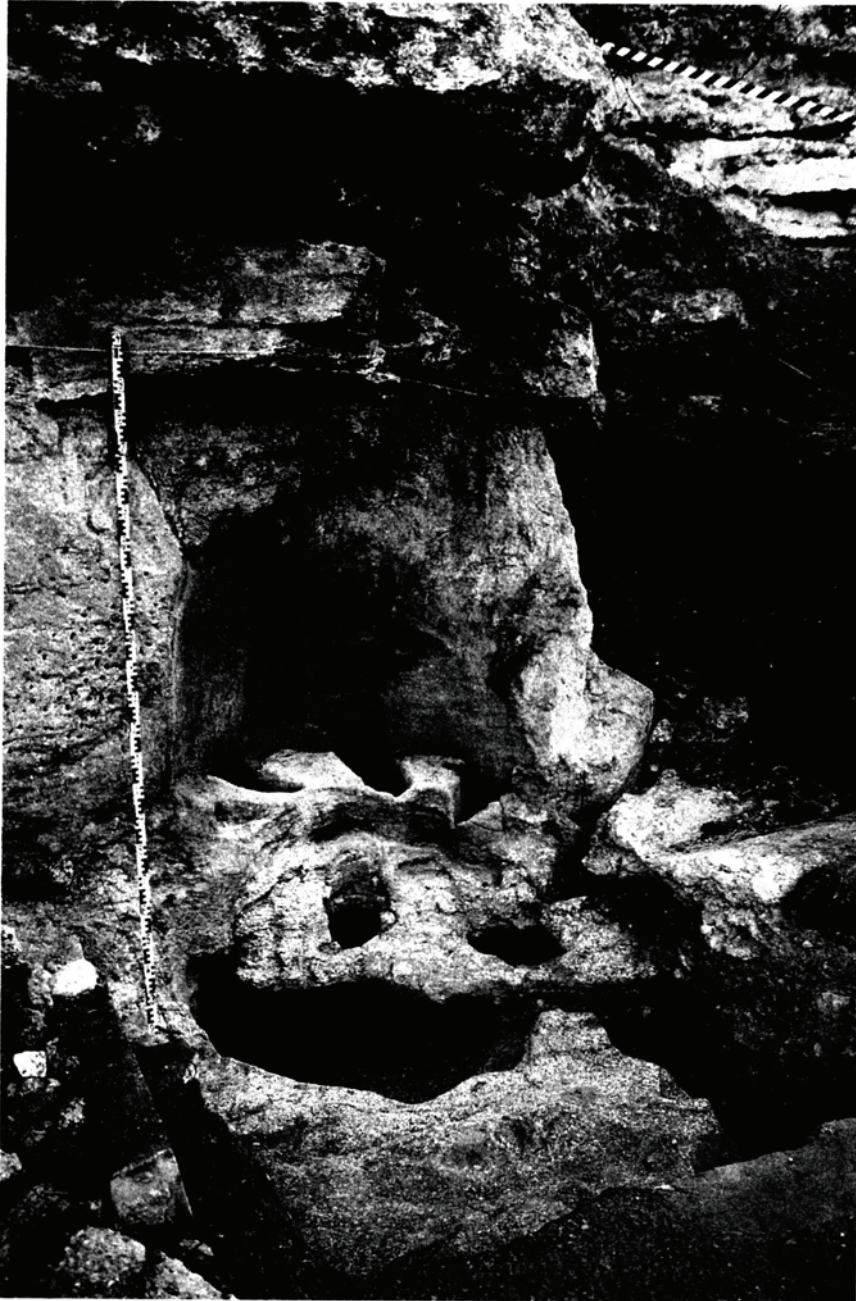
Tot i que ja es tenia coneixement de l'aparició de ceràmiques grises medievals en aquesta àrea des de principis de segle (Arxiu Romani de Capellades), no és fins el 1974, amb les obres de construcció d'una carretera de la urbanització «Castell de Cabrera», que es posen al descobert les primeres restes d'aquest centre artesanal. No es pogué evitar que en els treballs d'obertura d'aquesta pista es destruïssin parcialment set forns, dels quals sols es conservà una part de la seva estructura al talús deixat després del pas de la màquina excavadora.

Un cop es va tenir coneixement de la troballa i després d'una valoració inicial, l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona va organitzar una campanya d'urgència, sota la direcció d'A. López i F. J. Nieto, per recuperar tant el material com la informació proporcionada per les estructures que havien estat seccionades. Els resultats d'aquests treballs aparegueren publicats el 1979 i constitueixen una primera aproximació al jaciment i a la producció d'aquesta terrisseria.

A partir del 1986, es torna a suscitar l'interès per a procedir a un estudi més complet del jaciment, malgrat que es pressuposava que, almenys a l'àrea afectada per la pista, el grau de destrucció de les estructures i nivells arqueològics era gairebé total. En aquest context, es va plantejar, dins el marc d'una àmplia col·laboració entre les universitats de Barcelona i Aix-en-Provence i l'URA 6 del CNRS, la possibilitat d'establir un projecte d'estudi d'aquest jaciment en col·laboració amb el professor Jacques Thiriot, qui havia manifestat el seu interès per les característiques d'aquest centre productor.

2. EL PROJECTE

A finals del 1986, es concreten les línies d'actuació sobre les quals es pretén dur a terme l'estudi del jaciment. En aquest sentit i sobre la base de la intervenció arqueològica, es planteja la necessitat de constituir un equip pluridisciplinari d'ampli espectre que faci front des de diferents angles als problemes que presenta l'estudi d'un jaciment d'aquestes característiques. D'aquesta manera, dirigit cap a la reconstrucció de l'entorn, es treballa en l'intent de simular gràficament el conjunt d'abrics naturals sota els quals es degué ubicar el taller, a través del recarregament de les gruixudes plaques de travertí, que conformen la cobertura dels diversos abrics. Un estudi geomorfològic i pedològic restituirà l'evolució dels sòls, mentre que la coberta vegetal pròxima al taller es reconstituirà a partir de l'estudi antracològic, carpològic i palinològic.

Fig. 1. – Vista del forn CDA-99-H, seccionat per la construcció de la pista, un dels pocs que presenta la cambra de cocció gairebé del tot excavada en el granit.

D'altra banda, la definició minerològica dels materials ceràmics i les argiles utilitzades en la seva elaboració, així com la problemàtica que presenta la cocció en ambient reductor és confiada a un equip de la Facultat de Geologia de la Universitat de Barcelona. També es va aprofundint en l'àmbit de l'etnoarqueologia, referida als mètodes de producció de ceràmiques grises, comptant amb la col·laboració de persones relacionades amb l'artesanat actual.

3. DESENVOLUPAMENT DE L'EXCAVACIÓ

Cal advertir que un dels aspectes més significatius del desenvolupament de la investigació ha estat la contínua revisió de les hipòtesis de treball d'acord amb l'aparició de nous elements que qüestionaven radicalment els plantejaments inicials.

L'aspecte general del lloc al començament dels treballs no semblava oferir grans expectatives quant a l'obtenció de resultats espectaculars, ja que en certes àrees el jaciment semblava trobar-se arrasat per l'acció tant de la intensa erosió com per la construcció de diverses pistes.

La primera campanya es va plantejar, doncs, com un intent d'obtenir, dins del que fos possible, una visió precisa del conjunt i definir les àrees d'actuació. Per això, es varen efectuar diversos sondeigs que tractaren de definir quin era el nivell d'arrasament a l'àrea afectada per la construcció de la pista, així com per conèixer la disposició dels nivells arqueològics a les zones no afectades per ella i examinar l'evolució dels processos de transformació del relleu, que en aquest jaciment són determinants. Els resultats obtinguts varen ser esperançadors perquè permeteren obtenir una panoràmica de la disposició general del jaciment, al mateix temps que s'obrien expectatives animadores davant l'aparició de noves estructures.

Després de la presa de contacte amb el terreny que va representar aquella campanya, els objectius fixats per la campanya de 1988 sols es varen poder aconseguir parcialment, a causa de la presència entre altres dificultats d'un potent estrat de terres d'erosió que es podia extreure abans d'arribar als nivells arqueològics. Per això, la continuació dels treballs es va orientar, al llarg de la campanya, vers l'estudi preferent de dos sectors ben delimitats, on s'havia localitzat una complexa trama d'estructures semiexcavades. L'estudi realitzat en aquests sectors va permetre conèixer parcialment la disposició i les característiques de les estructures, i també delimitar l'extensió i les relacions estratigràfiques dels testos que hi apareixen associats.

Els resultats obtinguts fins aquell moment donaven a entendre que el lloc oferia moltes més possibilitats de les que s'havien previst, i conformaven la imatge d'un jaciment certament excepcional. Aquestes expectatives s'han vist confirmades i ampliades al llarg de l'última campanya (1989), en la qual s'ha procedit a l'excavació en extensió del conjunt després de la realització d'importants moviments de terres. Aquests treballs han permès obtenir una visió molt més àmplia i completa del conjunt, especialment en allò referent a l'evolució de l'activitat artesanal en la fase final d'aquest taller.

4. BALANÇ CONCÍS DE LES TRES PRIMERES CAMPANYES

En finalitzar els treballs d'aquestes campanyes d'excavació, les hipòtesis de treball s'han modificat substancialment, tant pel que fa a la mateixa organització del taller com al seu estat de conservació.

Un dels elements bàsics per a la comprensió del conjunt, és, sens dubte, el coneixement de l'entorn i la seva evolució, especialment en la fase d'utilització del taller, ja que l'entorn s'ha vist tan intensament modificat després de ser abandonat que actualment és difícil de reconèixer el marc originari on es va desenvolupar aquella activitat.

La terrisseria està instal·lada sobre tres nivells successius a la part d'un altiplà, que es perllonga en aquest lloc fins assolir la plataforma sobre la qual s'assenta el castell de Cabrera. El relleu, que descendeix en aquesta àrea escalonadament en direcció SE, s'ha configurat sobre la base d'importants dipòsits de travertí que cobreixen una considerable extensió geogràfica. Els límits d'aquestes formacions presenten grans cingles, especialment al vessant est, i deixen al descobert en algunes àrees els estrats geològics sobre els quals es dipositaren. En el sector objecte d'estudi, els dipòsits de travertí s'assenten sobre una base de roca granítica, que en l'àrea de contacte amb el travertí apareix intensament degradada (granit meteoritzat). Aquesta disposició i el diferent grau de resistència d'aquests materials explica que l'erosió diferencial hagi generat la formació de nombrosos abrics naturals.

Aquestes balmes, així com també la presència de l'horitzó de granit meteoritzat, semblen haver afavorit la instal·lació en aquest lloc de la terrisseria, i es constata que aquestes formacions també degueren ser utilitzades com a lloc d'hàbitat a la zona pròxima al castell.

No obstant això, la mateixa erosió produeix a la llarga la caiguda, en forma de plaques i blocs, del travertí que conforma la coberta dels abrics. Aquesta dinàmica, accelerada o retardada segons diverses condicions, produeix una contínua transformació del paisatge. D'aquesta manera, la visió que avui tenim del lloc difereix sensiblement de l'aspecte que presentava en època medieval.

Aquests fenòmens han provocat, doncs, que determinades zones del jaciment es trobin cobertes per un estrat molt potent (3-4 m) de terres procedents de l'erosió, així com també per grans blocs de travertí caiguts en enfonsar-se la coberta dels abrics, cosa que ha dificultat considerablement l'accés fins als nivells arqueològics.

A causa de la forta transformació que ha sofert el paisatge, era indispensable tractar de precisar la seva configuració original. Per això s'han analitzat de manera detallada tant la situació dels fons dels diversos abrics com les plaques i blocs de travertí caiguts, per recuperar en la mesura que es pugui les dimensions i l'abast de les seves cobertes.

Tot i que l'excavació permet suposar que la terrisseria ocupava una zona més extensa que la que actualment coneixem, les informacions obtingudes ens defineixen, encara que per ara sols de manera general, l'organització del treball

i la gestió de l'espai en aquest lloc de producció. En aquest sentit, es poden distingir dos àmbits (el taller i els forns), que es distribueixen en tres terrasses successives amb les seves respectives balmes.

EL TALLER

Les instal·lacions artesanals en l'última fase d'activitat de la terrisseria semblen haver estat situades a la terrassa superior, aprofitant l'existència de dos abrics consecutius, que degueren cobrir sols parcialment la zona de treball. S'observa una anivellació general de tota la terrassa en un intent d'aprofitar al màxim l'espai disponible en aquesta plataforma, per a la qual cosa s'amortitzen un grup de forns amb les seves respectives fosses que es troben als límits d'ella. Amb tot, els vestigis de l'edificació es troben a la part més pròxima als dos abrics, i han estat localitzats en el granit del seu fons nombroses marques d'instruments que indiquen una ampliació i condicionament artificial del recinte. La presència d'una llar i d'un muret, ja documentats per mitjà del sondeig VIII (1987), ampliat (1988), semblen confirmar, a falta de la imminent excavació de tota l'àrea, la presència d'una edificació semirupestre molt rudimentària.

Al llarg de l'última campanya (1989) es descarta la possibilitat que l'accés fins a aquesta plataforma es fes des de l'altiplà superior, considerant que el camí d'accés prové de la plataforma intermèdia i puja vorejant un conjunt de blocs de travertí caiguts ja en època medieval fins assolir el nivell superior.

No obstant això, tal volta l'aportació més significativa de l'última campanya en aquesta àrea ha estat la delimitació de la terrassa superior en un sector del seu vessant meridional, documentant-se l'existència d'un graó vertical d'uns 4 m que ens situa a nivell de la terrassa intermèdia i que es troba cobert actualment pels blocs i terres que produí l'ensorrament, ja en època medieval, d'una part de la balma. Per mitjà d'un petit sondeig obert entre els blocs, es va poder arribar al fons del graó i es va comprovar l'existència d'empremtes d'instrumental al fons de l'antiga balma i la presència d'un sòl arqueològic.

Aquests indicis i altres elements comprovats en l'excavació ens duen a plantejar la hipòtesi que les restes aparegudes poden correspondre a una fase antiga de les instal·lacions del taller, inutilitzades arran de la caiguda del sostre de l'abric. Aquest fet hauria probablement ocasionat el desplaçament de l'àrea de treball vers la plataforma superior, i provocat la necessària reorganització de tota la terrassa. La nova instal·lació hauria necessitat no sols el condicionament i l'anivellació del terreny, sinó també l'ampliació de l'espai útil a costa de la inutilització i el definitiu abandonó dels forns que anteriorment ocupaven els límits de la terrassa.

ELS FORNS

El conjunt de forns s'estén al llarg de les tres terrasses, encara que el major

Fig. 2. – Extracció de mostres per a la seva datació arqueomagnètica durant l'excavació del forn CDA-99-H. S'observa, en primer terme, el muret on s'obria l'entrada de la cambra de foc.

nombre d'estructures es concentra a la plataforma intermèdia. Al principi de l'excavació sols es coneixia l'existència de sis forns (cinc a la plataforma intermèdia i un a la inferior), però posteriorment el desenvolupament de l'excavació ha fet sortir a la llum noves estructures, fins a documentar-se'n un mínim de vint-i-sis, almenys deu de les quals han estat localitzades en l'última campanya. No obstant això, una gran part d'aquestes estructures ha arribat fins a nosaltres en forma de testimonis que proporcionen escassa informació sobre la seva configuració i fase d'activitat.

Si bé en un primer moment es va suposar, segons la disposició de les primeres estructures conegudes, que en general els forns tendien a ser excavats als límits dels abrics a fi d'aprofitar la seva coberta, l'excavació en extensió (1989) ha indicat que la majoria de les estructures es troben a l'exterior d'aquells, de la qual cosa es dedueix que no hi ha relació directa entre els abrics, que sens dubte tingueren funcions diverses, i la construcció dels forns.

Els forns de Cabrera es corresponen a un tipus molt freqüent de forn alt-medieval. Es tracta d'una estructura que comprèn dos cossos o cambres sobreposades i separades entre si per una graella travessada per un nombre variable de xemeneies; la ventilació, doncs, és ascendent o de tiratge vertical. El cos inferior o cambra de foc, així com la graella, es troben excavades en el granit, en general aprofitant la presència d'un horitzó altament meteoritzat d'aquesta roca que facilita el treball de la seva pròpia excavació. Per la seva banda, el cos superior o cambra de cocció sols en ocasions es troba parcialment excavat, i en la major part dels casos degué estar enterament construït tal volta amb peces d'argila semicuita de forma paral·lelepípedica. De totes maneres, sols disposem per ara de les parts excavades que es conserven, i encara parcialment, en alguns dels forns; en molt pocs casos i amb dubtosa exactitud pot determinar-se la seva alçària (CDA-99-H).

L'excavació d'aquests forns es va efectuar a nivells més o menys profunds a partir del pendent o talús que delimitaven les successives terrasses. Per això no és estrany advertir que, en la major part de les estructures, l'accés fins a la cambra de combustió es realitzi mitjançant una fossa de proporcions diverses, que generalment es disposa entorn de l'eix del pendent. Aquestes fosses tendeixen a descendir lleugerament vers l'obertura de la cambra de foc, i s'aprecia en diversos casos la presència d'una petita cubeta a prop d'ella.

La major part dels forns tenen planta de forma el·líptica o circular i són de petites dimensions, amb una cambra de foc que oscil·la entre els 60 i 100 cm d'alçària, un diàmetre aproximat de 150 cm, una graella molt gruixuda (55-100 cm) i una cambra de cocció les dimensions de la qual, difícils de precisar en molts casos, podrien trobar-se entorn dels 130 cm d'alçària, essent generalment el diàmetre semblant al de la cambra inferior. Almenys en els tres casos en què la graella dels forns ens ha estat conservada gairebé en la seva totalitat, aquesta presenta al nivell de la solera de la cambra de cocció vuit perforacions, una central, de forma circular, i set xemeneies, més petites, de secció triangular o trapezoidal que es disposen radialment al voltant de l'orifici central.

D'altra banda, es documenta la presència de dos forns (CDA-99-G i CDA-99-R), les dimensions dels quals són superiors a la mitjana, amb un diàmetre proper als dos metres. A més, el que s'ha conservat millor presenta altres elements diferenciadors, com són les restes d'una graella construïda a base de peces semicuites unides amb argila, que formen una successió d'arcs molt rebaixats, que s'encasten pels seus extrems en encaixos retallats a la roca i es disposen transversalment respecte de l'eix de la porta de la cambra de cocció. De moment, poques precisions es poden afegir en relació amb aquest cas, ja que es troba en fase d'excavació. Tampoc podem afirmar o negar que existeixi algun altre forn, entre els de petites dimensions, que presenti una graella construïda de la manera que acabem de citar. En qualsevol cas, la presència d'aquestes estructures amb una major capacitat volumètrica, que semblen funcionar al costat de forns més reduïts, suggereix no poques hipòtesis que s'hauran de contrastar amb la informació que proporcioni l'estudi de les produccions d'aquesta terrisseria.

L'ampliació de l'àrea d'excavació realitzada al llarg de l'última campanya ha posat al descobert unes sèries de fosses i forns superposats que testimonien una ocupació llarga i complexa del lloc. Per primera vegada es documenta clarament una seqüència física indiscutible, que permet clarificar les relacions estratigràfiques entre els successius testars, així com també fixar una cronologia relativa entre les diferents estructures d'una mateixa sèrie, i s'han arribat a determinar fins a tres alineacions.

Aquesta disposició és deguda al fet que, després de la inutilització d'un forn, la cavitat resultant es converteix en la fossa d'accés a una nova estructura, seguint la mateixa línia en l'eix del pendent. Aquesta operació, repetida successivament, genera l'alineació d'estructures, cada una de les quals és segellada per un estrat generat en la construcció de la següent. Així, per exemple, el que coneixem com a fossa del forn CDA-99-F està constituïda per l'amortització de, com a mínim, dues estructures successivament més antigues.

Aquesta successió d'estructures ens duu a plantejar el problema de la seva degradació. El fet que els forns tinguin la graella excavada en el granit meteoritzat fa que aquesta tingui una consistència precària tot i que les successives coccions hagin endurit la seva superfície i en general de tota l'estructura. Observem, com, en algun cas, les parts altes de la cambra de foc i, en especial, la graella s'han vist seriosament afectades per l'acció directa de les flames, i s'ha produït la fractura i caiguda gradual de parts de l'estructura. Aquest fenomen s'amplia per efecte de les successives neteges que es realitzen a la cambra per extreure'n les cendres i carbons abans d'una nova cocció, donat el reduït espai de què es disposa.

Per tot això no és estrany comprovar la presència de reiterades reparacions. El forn CDA-99-F és probablement el millor exemple d'aquesta pràctica, ja que s'hi observen nombroses formes de reparació en un intent de sostenir les escasses restes de la graella i perllongar la vida de l'estructura. Les reparacions documentades van des de la utilització de fragments de granit amb argila fins a l'aplicació d'emplastres i plaques d'argila. És ben significativa la comprovació

que les últimes coccions d'aquest forn degueren realitzar-se amb una graella composta per dos blocs rectangulars de granit que solucionaven l'absència de la major part de la solera.

La llarga vida de la terrisseria, tal i com ho testifiquen les nombroses estructures localitzades fins avui, ha generat al llarg de la seva activitat grans quantitats de ceràmica de deixalla, amb ingent quantitat de cendres i carbons, que formen grans testers que apareixen omplint algunes fosses i estructures fora d'ús, i s'estenen fins als límits de les terrasses. Hem de suposar que, si bé el volum de materials recuperats és enorme, la disposició dels testers a la vora del vessant ha provocat que una part indeterminable hagi lliscat pel pendent i siguin actualment irrecuperables.

La gran quantitat de materials recuperats (més de 400 caixes) ha representat no poques dificultats al moment de la seva extracció, transport i neteja. Amb tot i això, s'ha iniciat l'estudi dels materials procedents dels estrats d'abandonament del forn CDA-99-J (sector VI), així com del tester que se li associa, que permeten una primera aproximació a la tipologia de producció en aquesta àrea concreta. Els estrats d'abandonament d'alguns forns han proporcionat i permès la reconstrucció d'aproximadament una vintena de formes completes. D'altra banda, s'està iniciant l'estudi de la major part del material, dipositat en l'actualitat al Museu d'Igualada, i del qual s'espera obtenir importants resultats.

5. EPÍLEG

El projecte d'investigació no té de moment la pretensió d'explorar tota la riquesa d'aquest jaciment, perquè aquesta tasca necessitaria certament molts anys de treball al taller, al castell i al poblat.

Els treballs realitzats fins ara han pres com a objectiu l'estudi d'una àrea artesanal ben precisa, amb la finalitat de conèixer la seva organització i característiques. Els resultats obtinguts en aquests treballs permeten assegurar que ens trobem davant un jaciment excepcional, tenint en compte que de moment no s'han localitzat a Catalunya altres centres artesanals que poguessin tenir tanta importància, llevat del taller de Casampons (Berga), excavat per Alberto del Castillo i els seus col·laboradors, en el qual sols es pogueren estudiar cinc forns. El taller va ser completament destruït el 1971.

L'excavació de Cabrera d'Anoia està proporcionant dades molt significatives pel que fa a l'organització de la terrisseria en la fase final de la seva activitat. Per primera vegada documentem en un centre productor català les restes corresponents al taller o obrador. Aquesta terrisseria és un centre artesanal dedicat exclusivament a la producció de ceràmiques grises, en relació amb un petit assentament alt-medieval. La superposició d'estructures i la seva densitat ens revela una llarga activitat, que s'ha de situar probablement entre el final del segle XI i el començament del XIII.

BIBLIOGRAFIA

- Ceràmica grisa i terrissa popular a la Catalunya medieval.- Annex 2 a *Acta/ Mediaevalia*. Barcelona, 1983-84. 263 pp.
- LÓPEZ, A.; NIETO, F.J.: Hornos de cerámica gris medieval en el Castell de Cabrera d'Anoia, en *Informació Arqueològica*, 30 (1979), pp. 154-161.
- RIU, M.: Algunas formas completas de la cerámica gris catalana (siglos XII-XIII), en *I Colloquio Internazionale di Archeologia Medievale (Palermo-Erice, 1974)*. Palermo, 1976, vol. II, pp. 542-545.